

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОСТИТУЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Кудінов Д.В., доктор історичних наук, доцент
професор кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
Комунального закладу Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(Україна)

Давнім явищем людської історії є проституція. Ставлення до неї було й залишається неоднозначним – від визнання його злочинною діяльністю до повної легалізації та унормованого ставлення до надавачів сексуальних послуг. Оскільки питання потреби легалізації проституції останнім часом в Україні вийшло на рівень загальнонаціональної дискусії, слід акцентувати історичний досвід її правового регламентування. Зокрема, періоду Російської імперії, коли правова практика пройшла шлях від заборонної системи заходів проти «непотребства» до його легалізації.

У часи правління Романових ставлення до проституції було однозначно негативним. У багатьох урядових розпорядженнях ще часів Московського царства місцевим чиновникам повторювалася настанова викорінювати при шинках («по подворьямъ корчемъ») на посадах чи по селах «блядню» (притони розпусти), так само як і будь-яке інше «воровство». Сутенерство, покривання притону та безпосередньо надання сексуальних послуг розглядалися в тому самому порядку, що й інші «лихі» справи й тягнули за собою реквізицію майна, фізичне покарання, ув'язнення, заслання до Сибіру тощо [1, с. 77, 220, 313, 315, 331, 342, 373; 15, с. 165, 1002; 19, с. 25–26]. Рішуче за викорінення проституції взявся Петро I, котрий у 1721 р. заснував прядильні дома для виправлення працею «непотребних жінок». Особливої слави зажила прядильня в Калінкіному селі (звідси – Калінкін дім) неподалік від Єкатерингофу [18, с. 64]. Пізніше тут була відкрита Калінкінська лікарня, де примусово лікували заражених «прилипчевою» хворобою шльондр. Відправляти столичних повій саме сюди стало звичайним розпорядженням і наступників Петра Великого. Водночас вони не поступалися своєму попередникові й власними суворими розпорядженнями. Так, Петро II і Анна Іоаннівна наказували шинкарям під страхом суворого покарання не тримати в своїх закладах «непотребных женок и девок». Водночас вістря закону було спрямовано й проти користувачів сексуальних послуг – за спокусу жінки. Відповідно сенатського указу 1763 р., упроваджувався розшук повій, хворих на венеричні захворювання з наступних примусовим лікуванням та покаранням відповідно до їхнього соціального статусу: солдатки спрямовувалися до чоловіків, солдатські вдовиці та їхні доньки засилалися на Нерчинські рудники, а кріпачки поверталися дідичам. Іменний указ 1765 р. передбачав «приводимых в главную полицмейстерскую канцелярию вдов и девок, кои не в престарелых летах, и обращаются в праздности и в непорядочных поступках, отсылать па поселение в надлежащие места за караулом» [12, с. 64]. (Кузнецов, 64) Поліцейський статут 1782 р. передбачав ув'язнення «непотребных девок» та сутенерів на півроку, а відвідувачів «непотребного дому» – на термін від шести діб [12, с. 63–64; 13, с. 33;

18, с. 65]. Репресивні заходи проти проституції зберігалися й в період правління Павла I та Олександра I. Зокрема, у 1799 р. Павло I наказував «блядок и непотребных не терпеть в лагере», а наступного року розпорядився виявляти публічних жінок в обох столицях і відправляти їх «прямо на Иркутские фабрики» [9, с. 89; 12, с. 65]. Останнім із державців, котрий уживав заборонних заходів проти проституції, був Микола I. Ухвалений у 1832 р. «Статут про попередження та тамування злочинів» указував на недопустимість розпусти. Сільський поліцейський статут 1839 р. наказував усіх, помічених у «непотребстві», відправляти на громадські роботи – чистка вулиць та громадських приміщень. Нарешті, відвідувачам повій призначався штраф у розмірі від 1 до 10 руб. [13, с. 34].

Суто адміністративні та карні заходи виявилися не здатними завадити розвитку проституції. Останній сприяло упосліджене становище жінки, на яку чоловіки дивилися як на власність («Курица не птица, баба – не человек», «Грошы не мякіна, баба не мужчына»), нерідко тримали її під замком. Зокрема, у Московському царстві мало поширення явище віддавання чоловіками своїх дружин у заставу за борги з наданням права кредитору робити всіляке «непотребство» з ними. Мало поширення торгівля дітьми міською біднотою, які віддавалися за гроші в сексуальне рабство, а також відкриття притонів молодими вдовицями [16, с. 51]. Одночасно перелюбство, дошлюбні зв'язки набули такого широкого розмаху, що дивувала навіть європейців, які зблизька познайомилися з обставинами російського життя: «Жінки не уступають чоловікам у відсутності стриманості, нерідко першими, на підпитку, огидно себе поводять, і майже на кожній вулиці (на свято) можна зустріти ці блідо-жовті, напівголі, з безсоромністю в обличчі істоти», – відзначав у своєму щоденнику секретар австрійського посольства в 1698–1699 р. у Росію Іоганн Георг Корб [12, с. 50]. З поширенням товарно-грошових відносин і пролетаризацією значної маси населення виявлялася ще одна проблема – «баба» була значно обмежена в виборі професії, а також ущемлена в оплаті праці. За неблагоприємних життєвих обставин – втрата чоловіка-годувальника («У вдови плакана доля», «Жевать бабе охлопки без прихлебки», «Живе вдова на подолі, та й плаче свій вік по гіркій долі», «Удовіна і сякера не сячэ, і кабылка не вязе»), мобілізація чоловіка до армії, що було майже рівнозначним його втраті, інші причини позбавлення засобів до існування, пияцтво чоловіка, вигнання із сім'ї (наприклад, дівки – за втрату цноти й ганьбу через це всієї родини, жінки – за перелюбство та ін.), хвороби, що заважали виконувати фізично важку працю тощо – все це підштовхувало жінку торгувати своїм тілом. Приводом до проституції нерідко слугувало спокушання чоловіком, після чого жінка-покритка була приречена на «безчестя», що знижувало її шанс вступити в шлюб. Отже, злидні та безправне становище жінки – корінні причини появи та поширення сексуальних послуг [10, с. 12А].

Природно, що зі зростанням населення, національного багатства, процесами урбанізації та розширення ринкових відносин проституція дедалі тільки зростала. Реальні її обсяги важко оцінити, оскільки до продажної любові жінки певних професій (кухарки, служниці, робітниці, няньки, годувальниці) могли звертатися з метою поправити своє матеріальне становище лише на певний період часу

(наприклад, під час ярмарку). Кількісне зростання повій виявлялося комплементарним поширенню «любострасної» хвороби (до XIX ст. так називали і трипер і люес одночасно, не виділяючи їх в окремі венеричні хвороби). Прикладом тому є датована 1808 р. скарга командира Старооскольського мушкетерського полку слобідсько-українському губернатору І. І. Бахтіну на «непомерное множество непотребных женщин и девок, находящихся в городе Сумах не токмо во всех трактирах, но и во многих обывательских домах, а особенно же приезжающих к ярмонкам». Путани, указував полковий командир, утягували його підлеглих «в распутство и заразительную венерическую болезнь». Як наслідок – втрачене здоров'є й навіть смерть військовослужбовців, а «между тем и гошпиталь полковой сим отягощается» [5]. Подібні скарги частішали та непокоїли командний склад армії [2, с. 153]. Наслідки інфікування люесом прямо прирівнювалися військовим начальством та медиками до втрат бойових. У 1835 р. в Російській імператорській армії, чисельністю 231099 осіб, було зафіксовано 13376 військовослужбовців із діагнозами венеричних захворювань [6, с. 557].

Загрозлива ситуація з поширенням «франц-венери» примусила владу змінити державну політику щодо проституції – встановити за нею правильний контроль, регламентувати її функціонування й звертатися до покарання лише тих осіб, які порушували встановлені законом рамки. У жовтні 1843 р. Микола I розпорядився міністрові внутрішніх справ Л. О. Перовському в якості експерименту, розрахованого на два роки, влаштувати в столиці лікарсько-поліцейський комітет з метою «викорінення любострасної хвороби». До складу комітету увійшли директор (голова) і віце-директор медичного департаменту, штатт-фізик, один із столичних поліцмейстерів, почесний директор особливої жіночої лікарні з господарської частини. У 1852 р. комітет був реформований – він був напряду підпорядкований військовому генерал-губернаторові та складався відтепер зі штатт-фізика, одного з поліцмейстерів Санкт-Петербургу та головного лікаря Калінкінської лікарні. При комітетові також перебували два лікаря й шість ділянкових наглядачів. Сутність нагляду за публічними жінками комітету була конкретизована наступним чином: «а) чергове освідчення їх відносно здоров'я через досвідчених і благонадійних медиків; б) надання жінкам, які виявляться хворими венеричною хворобою, усіх можливих засобів до вилікування» [12, с. 80, 1–2]. Услід за столицею лікарняно-поліцейський нагляд за повіями впроваджувався й в інших містах імперії. Зокрема, того ж 1843 року – у Варшаві. У 1865 р. – у Вільно й Ризі. До кінця 1840-х років він уже діяв в десятках міст імперії. Там, де лікарняно-поліцейські комітети були відсутні, нагляд за повіями здійснювали городові лікарі. Реалізації встановленню контролю сприяло зобов'язання губернаторів організовувати силами поліції складання повних списків публічних жінок («з прибуванням та убиванням внесених у них осіб»). Такі списки повинні були зберігатися у лікарняному управлінні в губернських містах або при міській лікарні в повітових містах. Ці списки й ставали основною для проведення систематичного огляду повій [17, с. 291–292].

Примітно, що ці заходи поєднувалися зі збереженням репресивних мір проти «непотребства». Зокрема, Уложення про покарання 1845 р. передбачало відповідальність за розпусту з боку жінок, а також приховування ними венеричної

хвороби. Чоловіки, повинні у відвідуванні «непотребних» жінок, каралися штрафом у розмірі від 1 до 10 руб. Уложення про покарання 1857 р. «за невиконання урядових розпоряджень відносно попередження непотребства та тамування шкідливих його наслідків» передбачало арешт терміном до місяця та штрафу до 100 руб. Натомість циркулярний припис начальника губерній від 4 грудня 1846 р. указував на звільнення з-під суду тих жінок, котрі чітко дотримувалися правил нагляду. Те саме зазначалося й в рішенні Державної Ради від 6 квітня 1853 р., що звільняло жінок від переслідування за «непотребство». Суперечність застосованих до проституток норм – заборони й дозволу їхньої діяльності – виявлялася в специфіці процедури притягнення повій до відповідальності: магістрати й ратуші присуджували спійманих жінок до покарання, тоді як губернатор цих вироків не затверджував і клопотав перед МВС про звільнення засуджених, на що, як правило, міністр давав згоду. У цілому, процес декриміналізації проституції завершився лише в 1864 р., коли було офіційно відмінено право лікарняно-поліцейського комітету на свій розгляд сікти різкими підпорядкованих нагляду проституток і застосовувати до них усілякі дисциплінарні та пенітенціарні заходи. Тож у пореформений період повії переважно притягалися до відповідальності за ст. 44 «Уложення про покарання, що накладаються мировими судьями» за таємний промисел, якщо іншого кримінального за ними спостерігалось [13, с. 34–36; 17, с. 290; 18, с. 65].

Важливим кроком до легалізації проституції слугувало затвердження 29 травня 1844 р. «Правил власникам борделів» і «Правил публічним жінкам» (ці акти були оновлені в 1861 р.), після чого імперія у мить покрилася мережею публічних будинків. Лише в Петербурзі у 1853 р. їх нараховувалося 148. В Одесі у 1868 р. діяло 76 будинків терпимості, у Харкові в 1852 р. – 30 [2, с. 151; 12, с. 86, 263]. Навіть у невеликих повітових містах розміщувалося до десятка *maisons de tolerance*.

Улаштування будинку терпимості відбувалося за усталеною формою. Зокрема, якщо його передбачалося відкрити в орендованому приміщенні, то з відповідним клопотанням в міську управу повинен був звернутися саме його власник. У свою чергу, управа визначала допустимість влаштування будинку терпимості, а також визначала наскільки він відповідав необхідним санітарним нормам. Після цього власнику слід було зібрати підписи сусідів про відсутність претензій до відкриття борделю, які також передавалися до управи. Зокрема, подібна процедура в 1906 р. була здійснена обивателькою Євдокією Супруною, яка передала свій дім та садибне місце на Садовій вулиці в оренду бандерші (власниці закладу розпусти) в м. Суми [4, с. 68–69; 10, с. 13А].

Коли вирішувалися питання з власниками нерухомості, вже бандерша, віковий ценз якої визначався законом спочатку в 30–60, а потім у 35–55 років, зверталася в лікарняно-поліцейський комітет або інші органи правопорядку, прикладаючи до заяви паспорт і свідоцтво місцевої поліції про «благонадійність її до утримання означеного закладу». Тут їй видавали свідоцтво на право відкриття та утримання будинку терпимості, екземпляр «Правил власникам борделів» і форму для ведення списку жінкам, які в неї проживали. Також вона залишала розписку у місцевому відділенні поліції про зобов'язання «утримувати заклад

терпимості в повній справності, як того вимагає закон, а також утримувати жінок у чистоті й охайності і щотижнево відправляти їх для освідчення лікарю», не допускати відвідувачів неповнолітніх і вихованців закладів освіти, правильно розраховуватися з підлеглими, не допускати їх побиття тощо. Про всіх прибулих та звільнених працівницях вона повинна була негайно повідомляти поліцію. Жінки ставилися на облік, тоді як необліковані до роботи не допускалися. Нарешті, власниці брали відповідальність за наслідки виявлених у закладові непорядків. За це їх могли покарати навіть ув'язненням до одного місяця з відрахуванням суми на утримання в «казенному домі». Якщо в приміщенні борделю були помічені діти, то заклад узагалі могли негайно закрити [9, с. 90–91; 10, с. 13А; 12, с. 34–46].

Офіційний прийом жінок у професію розпусти передбачав згоду кандидатки на оголошення себе повією (у поліції вже уточнювали «з бідності» чи «за власним бажанням»), що й фіксувалося в медичному квитку, який видавався навзаєм паспорту. У ньому зазначалося прізвище, ім'я, по батькові жінки, основні прикмети, термін видачі квитка, відмітки про місце проживання, час проходження освідчення та відмітки про його результати. Гранично нижній допустимий вік заняття проституцією спочатку сягав 16 років. Повія зобов'язувалася раз чи двічі на тиждень (залежно від того, жила вона на квартирі чи перебувала при публічному будинку) проходити медичний огляд (у лікарні, поліцейському управлінні чи в будинку терпимості) на гінекологічному столі-«трапеції» за допомогою маточного дзеркала. У випадку виявлення захворювання їх негайно доставляли до лікарні. При цьому жінки, які добровільно йшли до лікаря, лікувалися за казенних рахунків. Ті, в кого хвороба виявлялася вже лікарем, зобов'язувалися самі оплатити лікування або лікувалися коштом бандерші. У середньому перебування в лікарні з діагнозом «франц-венер» тривало від двох до чотирьох тижнів, після чого повія за згодою поліції мала повернутися до промислу. Значними були особисті обмеження повій: виходячи з дому, вони зобов'язувалися брати з собою «жовтий квиток»; без відома поліції вони не могли змінити місце проживання; їм заборонялося найматися годувальницями [10, с. 13А; 11, с. 13А; 12, с. 34; 17, с. 290].

Недосконалість діючого нагляду за проституцією змусила органи влади запровадити окремі корективи в контролі за сферою секс-послуг. Зокрема, у 1901 р. гранично допустимий вік занять проституцією був піднятий, відповідно циркуляру МВС, до 21 року. У 1903 р. було ухвалене «Положення про організацію нагляду за міською проституцією в Російській імперії», що остаточно визначило органи контролю за проституцією – лікарняно-поліцейські комітети, або «установи, з яких одне належить веденню поліції, а інше у веденні громадської установи». Губернатору доручалося визначити який тип організації контролю за проституцією є доречнішим для того чи іншого міста. Нарешті у 1909 р. був ухвалений закон «Про заходи запобігання торгу жінками в цілях розпусти». Вістря закону було спрямоване проти сутенерів, котрі залучали до занять проституцією неповнолітніх або примушували жінок до сексіндустрії без їхньої на те згоди. Також зверталася увага на недопустимість вивезення неповнолітніх за кордон з

метою їхнього продажу в притони. За порушення цих норм винні ув'язнювалися (найбільш повторювана норма – «від трьох років») [7; 9, с. 91–92].

Попри вжиті заходи суворого контролю за проституцією, вони виявилися неспроможними зупинити поширення венеричних хвороб. Зокрема, протягом 1861–1867 рр. чисельність виявлених заражених франц-венерою в цивільних лікарнях Курської губернії збільшилася з 50 до 771 особи, у Полтавській – з 80 до 6419, у Таврійській – зі 114 до 1112 [12, с. 77–78]. Нерідко поширення люесу приймало масштаби справжньої епідемії. Так, за переписом населення м. Томськ у 1880 р. 6% від його загалу було заражене люесом. Де-не-де цілі села були охоплені сифілісом, прирікаючи їхнє населення на вимирання [8, с. 106–107]. Понад 5% населення були заражені цією хворобою у Смоленській, Псковській, Рязанській, Воронізькій, Тамбовській, Пензенській та більшості приволзьких губерній [14, с. 46]. Хоча шляхи передачі хвороби були різними, проституція залишалася однією з головних причин інфікування. Зокрема, в Томську кожний третій заражався в будинках розпусти. У Москві, за даними венерологічного інституту, 56,9% заражень чоловіків у 1914 р. були наслідком контактів із повіями [3, с. 88]. Особливо від сифілісу страждала армія, де тривалий термін служби молодих чоловіків штовхав їх в обійми «рубльових дівок». У частинах Київського військового округу протягом 1889–1893 рр. люесом хворіло 7,69% особового складу. У 1907 р. інфікованими значився майже кожний п'ятий солдат імператорської армії [6, с. 558–559].

В історії державної політики по відношенню до проституції Російської імперії можна виділити три періоди: 1) державний прогібіціонізм (до 1843 р.) – правова заборона проституції, уживання репресивних заходів як по відношенню до повій, так і до користувачів їхніх послуг; 2) перехідний період, який поєднував заборонні заходи з мірами терпимості до проституції (1843–1864 рр.) – суперечливість правового розуміння явища проституції між злочином і допустимого виду діяльності, створення органів контролю за проституцією, розробка та вдосконалення правил надання сексуальних послуг; час швидкого розростання легальної мережі будинків розпусти; 3) регламентація (1864–1917 рр.) – удосконалення як системи контролю, так і правових механізмів регулювання проституції. Особливо слід підкреслити, що головна мета, яка спонукала державу до легалізації й контролю проституції, – боротьба з «любострасною» хворобою, – так і не була досягнута.

Література:

1. Акты исторические, собранные и изданные Археографическою комиссией. СПб.: Тип. Экспедиции заготовления гос. бумаг, 1851. Т. 4: Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссией. VII, 416, 10, [2] с.

2. Альков В., Робак І. Проблема проституції на теренах Харківської губернії у XVIII – на початку XX ст.: соціальний та медичний аспекти. *Краєзнавство*. 2016. № 3–4. С. 147–158.

3. Гернет М. Н. К статистике проституции. *Статистическое обозрение*. 1927. № 7. С. 86–89.

4. Державний архів Сумської області. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 90. 315 арк.
5. Державний архів Харківської області. Ф. 3. Оп. 15. Спр. 35. 4 арк.
6. Завьялов А. И., Моррисон А. В. Сифилис в русской армии (с XVIII по начало XX столетия) (Обзор). *Саратовский научно-медицинский журнал*. 2013. Т. 9. № 3. С. 556–561.
7. Закон 25 декабря 1909 года о мерах к пресечению торга женщинами в целях разврата с разъяснениями. СПб.: тип.-лит. С.-Петербург. тюрьмы, 1911. 20 с.
8. Зуев А. В., Захарова Г. В., Крук Е. А. Коммерческий секс и его последствия: исторический экскурс в проблему. *Бюллетень сибирской медицины*. 2009. № 1. С. 106–112.
9. Зюбан М. Н. Эволюция царской политики в отношении женской проституции. *Известия Алтайского государственного университета*. 2009. № 4 (64). С. 89–92.
10. Кудинов Д. «Непотребные девки» города Сумы. Из прошлого местной проституции: были ли у нас улицы красных фонарей? *Ваш шанс*. 2020. № 48. С. 12А–13А.
11. Кудинов Д. «Непотребные девки» города Сумы. Из прошлого местной проституции: были ли у нас улицы красных фонарей? *Ваш шанс*. 2020. № 49. С. 13А.
12. Кузнецов М. Проституция и сифилис в России: историко-статистические исследования. СПб.: тип. В. С. Балашева, 1871. 268, 75 с.
13. Мартыненко Н. К. Проституция в императорской России: от запрета к легализации. *Новый исторический источник*. 2009. № 19. С. 30–37.
14. Мартыненко Н. К. Сифилис как главная причина начала регламентации проституции в России в середине XIX века. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*. 2010. Вып. 4. С. 43–55.
15. Полное собрание законов Российской империи. СПб.: тип. 2 Отд-ния Собств. е. и. в. канцелярии. Т. 1: С 1649 по 1675: От № 1 до 618. XXXI, 1029, 13 с.
16. Приклонский И. И. Проституция и ее организация: исторический очерки. М.: Издание А. А. Карцева, 1903. 108 с.
17. Сборник законов, правил, наставлений и распоряжений правительства для врачей, фармацевтов, ветеринаров и прочих медицинских чинов: В 3 ч.: С указанием офиц. изд. / Сост. врач И. К. Войно. К.: тип. Е. Я. Федорова, 1871. VIII, 583 с.
18. Тюнин В. И., Радошнова Н. В. Проституция в дореволюционной России и ее регламентация. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2015. № 1(65). С. 60–66.
19. Шалфеев Н. П. Об Уставной книге Разбойного приказа. СПб.: тип. Мор. м-ва, 1868. 76 с.